

УДК 94(477)“1917/1921”–058.237

ІВАН ФРАНКО І МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ НА ТЛІ ВЗАЄМИН АРИСТОКРАТИЧНОЇ ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ЕЛІТ

Петро Шкраб'юк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

У контексті історії стаття розповідає про повернення до української нації спольщеного графа А. Шептицького, який згодом став славним митрополитом Української Греко-Католицької Церкви, прихильно ставився до І. Франка, який вийшов з глибин народу і став чільним письменником України. Це був промовистий приклад взаємопорозуміння та єднання найвидатніших представників двох еліт — аристократичної і демократичної. Цим прикладом, однак, не скористалися в період Визвольних змагань 1917–1921 рр., що й було однією з причин занепаду української державності.

Ключові слова: Шептицький, Франко, еліта, аристократія, демократія, повернення, об'єднання.

Проблема взаємин аристократичної і демократичної еліт у нас досі не виокремлена, а тому як слід не досліджена. В той же час ці взаємини, здебільшого — не в з а є м и н и, мали визначальне значення у переломні моменти української історії, а в період Визвольних змагань 1917–1921 років були одним із головних чинників занепаду нашої державності.

Є різні класифікації еліт. І ділять їх, зазвичай, за функціональною ознакою. Наприклад, відома така модель суспільних еліт: політична, бізнесова, адміністративна, духовна [6; 84]; інші дослідники — як от професор Ярослав Дашкевич — на перше місце ставлять еліти вартісні (творчі), опісля — функціональні, тобто чиновницькі, та владні [4]. Я ж підходжу до визначення еліт з погляду національно-історичного. І під аристократичною елітою маю на увазі спадкову, маєтну частину суспільства, яка пройшла довгий шлях культурно-шляхетної селекції, але в сум'ятні часи була винищена або, втративши державу, задля збереження бодай деяких станових привілеїв перейшла — і це назагал природно — в чужий табір, зберігаючи, однак (більшою чи меншою мірою), національну ідентичність.

Натомість націєтворчі, державовідбудовні функції взяли на себе кращі представники народу, які вийшли з його лона, а тому, звісно, не мали ні титулів, ні маєтків, ні політичного досвіду, зате мали великі патріотичні аспірації. До такої народної, іншими словами — демократичної, еліти належав Іван Франко.

А з ним — ціла плеяда письменників, журналістів, науковців, правників, священників, послів-депутатів до Віденського парламенту і Галицького крайового сейму.

Але от стається незвичайна подія: до Української Церкви і нації повертається Роман (це хресне ім'я) Андрей Шептицький — граф, мільйонер, а потім — член українського монашого Чину Отців Василян, ігумен Святоюрського монастиря у Львові, єпископ Станиславівської єпархії, нарешті — митрополит, глава Української Греко-Католицької Церкви, рід якого був закорінений вже у XIII ст., але після поділів Речі Посполитої златинізувався і спольщився.

В українській історії це було не перше повернення. У другій половині XIX ст. свою приналежність до українського народу заманіфестували вчорашні сполонізовані шляхтичі Володимир Антонович, Тадей Рильський, Кость Михальчук, Борис Познанський; разом з ними до культурно-просвітньої праці на рідному ґрунті стали й зросійщені народолюбці, вихідці з дворян Микола Лисенко, Михайло Старицький, Михайло Драгоманов і ціла група інших. Тобто люди небуденного таланту й моральної відповідальності.

Повернення до українства Андрея Шептицького, а згодом і його брата графа Казимира (у чернецтві — Климентія, нині Блаженного) було другим у XIX ст. етапом дисиміляції — хай і не масової, але напрочуд якісної, ціннісної, можна сказати — доленосної. Роль славнозвісного митрополита у зміцненні духовно-національних позицій УГКЦ, в діалозі з православними братами та піднесенні української культури загальновідома.

Але як зреагувала на цей небуденний факт — признання до українства графа Шептицького — українська демократична еліта в Галичині? Візьмемо газету “Громадський Голос”. Цей орган Радикальної партії у травні 1900 р. повідомляв, що “наступником Куїловського має бути... єп[ископ] Шептицький”. “Про нього як про кандидата на святоюрський престіл газета вже писала — отож “будемо й далі пильно слідити за кожним его кроком, бо се дуже рухливий чоловік і яко митрополит може бути дуже небезпечний для русинів” [3].

Побуювання радикалів були небезпідставні. Адже кир Андрей виявився “небезпечним” саме для них. Але от ставлення до ієрарха людини далекої від радикальних устремлінь — Осипа Маковея. Наведу фрагмент його іронічного вірша:

*Коли б я польським графом був...
 Ет! то ж то би я мався!
 Я б зараз поляків забуду,
 До русинів признався.
 Вони би з дива раз зійшлись,
 А я сказав би слово:
 “Мій рід одрікся вас колись,
 Я признаюсь наново.
 Чи треба вам свого царя,
 Чи хоч митрополита,
 Все прийму, бо душа моя
 Добром для вас налита!”*

А що на те русини? Вони, ці мужики, зраділи би, як діти, убрали б поворотця у квітки — і стали би “ревіти”, бо вже три століття графа не видали. Отож

*Прийми хоч мітру, поки що,
Од нашої громади!
Ти нам придашся як ніхто
Для всякої паради.
Ми демократи є й були,
Але графів ми любим,
І серце в нас тремтить, коли
Котрого приголубим... [12]*

По-іншому зреагував І. Франко. 1904 р. А. Шептицький звернувся з пастирським посланієм до “всечесного духовенства єпархій о квестії соціальной” — і цього ж року І. Франко опублікував у “Літературно-науковому віснику” рецензію на послання митрополита п. з. “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм” [9]. У цій публікації І. Франко насамперед відзначив новаторство митрополичого послання, оскільки попередники А. Шептицького видавали такі звернення шаблонною, запліснявілою лексикою, а це — написане живою народною мовою, на конкретних прикладах, “річ, — каже письменник, — нечувана у наших церковних достойників...” До того ж митрополит знає, про що говорить. І все ж І. Франко доволі м’яко, а деколи і різко, навіть повчально, доповнює та поглиблює послання глави УГКЦ, критикує, особливо трактування проблем приватної власності, сім’ї та соціальної справедливості.

Такий аналіз митрополичого послання, назагал ґрунтовний, але не завжди об’єктивний, як і випадки проти священнослужителів узагалі, вочевидь, не відхилив Шептицького від знаменитого письменника, а навпаки — ще дужче зацікавив. Глава З’єдиненої Української Церкви не вважає приниженням своєї людської і митрополичої гідності провідати письменника особисто. Ось що пише дочка Івана Яковича — Анна:

“Знаменною подією в нашій домі були відвідини митрополита Шептицького. Видно, що візита митрополита була заповіджена, бо тато вийшов напроти нього аж до візника і з висловами пошани ввів його до своєї кімнати. Тато замолоду цікавився постатями з Святого письма, життям мучеників, апостолів. Годинами просиджував у бібліотеках, пильно студіюючи старі церковні книги. У його бібліотеці були не одні цінні, в грубих обкладинках, пошкоджених молями, писані “кирилицею” старовинні книги, які він придбав або на приходствах, або в антикварнях. Знаючи про це, митрополит зайшов до тата продискутувати деякі для нього цікаві питання (здається, тоді йшла дискусія про Йоасафа і Варлаама)” [11; 477].

Воістину євангельська ситуація: митрополит Шептицький в гостях у “безбожника” Франка. З цього приводу можна навести випадок, про який оповів український католицький місячник “Світло” [2]. У селі Острів на Поділлі жив граф Баворський. Він, так би мовити, “прославився” тим, що коли римо-католицький архієпископ Більчевський мав приїхати зі Львова візитувати свої парафії на Тернопільщині, то Баворський поспішно подався за кордон, бо “не хотів з хлопом бачитися”, оскільки цей “поляк-шовініст”, як зазначає автор спогаду, походив з міщанського роду.

Та коли наш митрополит, Шептицький, постановив провести візитацію Тернопільщини, то граф Баворський тут же повернувся додому, звелів вимостити дорогу з Березовиці Великої до Острова, — це був поки що перший гостинець у краї, — дав для бандерії (так тоді називали почесний кортеж-супровід)

коней з фільварку, а на час побуту греко-католицького ієрарха розпорядився вивісити на своєму будинку український національний прапор. “Аристократ вітав аристократа, — підкреслює автор. І додає: “Якби наші аристократи були нас не покинули, ми давно б інакше стояли”. А ще зазначає, що “граф Баворський мав залишки української крові...”

Ця ситуація віддалено нагадала і приїзд кир Андрея до Франка, їхнє взаємопошанування. Тобто аристократ з походження, граф та ієрарх Шептицький побачив у Франкові теж аристократа, але... аристократа духу і водночас — найвидатнішого виразника суспільних інтересів, який піднявся із глибин народу. Тут ми маємо дуже повчальний приклад єднання та порозуміння чільних репрезентантів двох еліт — давньої аристократичної і нової демократичної.

Разом з тим необхідно зробити одне застереження. Історично й психологічно Франко теж був причетний до аристократичної еліти. Його мама, Марія Кульчицька, була шляхтянкою: вона походила із знаного в історії села Кульчиці, причому з того роду Кульчицьких, який дав Україні гетьмана Петра Сагайдачного та героя Відня під час облоги 1683 р. Юрія-Франца Кульчицького. Франко з ніжністю згадував і про маму, яка прищепила йому любов до пісні, і про маминого брата — “шляхтича “загонового” Павла Кульчицького, досить бідного селянина і одного з найсимпатичніших людей, яких я знаю. Він сам учив мене читати, хоч я при тому ходив і до школи...” [14; 241].

Духовний аристократизм письменника проявлявся на підсвідомому, генному рівні. На це звернув увагу Дмитро Павличко. “В ліричному герої “Похорону”, — пише він, — впізнаємо Франка, розгніваного за те, що його назвали плебеєм. І тут він, можливо, вперше ототожнює себе з непоступливим духом вождя нації” [8]. Характерні рядки з цієї поеми (“Похорон”, 1899 р.):

*Чи справді так? І чим же я плебей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хаті?
Немов і князь не міг родиться там?
Не родяться плебеї і в палаті?*

*Чи є плебейське що в моїм лиці,
В моїх чуттях, і помислах, і мові?
Ні, зроду я плебейства ворог, рад
Його знівечить у самій основі.*

*Від перших літ, коли мні тямка встала,
З плебейством я воюю безупину.
І я плебей? Ні, я аристократ!
Таким родився і таким загину...*

Себто вже в самій особі Франка маємо поєднання двох історично-соціальних рис: по матері він шляхтич, по батькові — селянський син. Цей синтез і дав такий феномен: з одного боку потужний інтелект, всебічний талант, а з іншого — неймовірна працьовитість.

Чимало спільних рис можна знайти у характері і в поведінці Шептицького та Франка. Іван Кедрин наголошує, що Шептицький “був паном. Паном, який думав найширшими категоріями і на різні справи, які турбували людей, дивився з ширшого погляду” [5; 149]. Таким паном (у духовно-інтелектуальному розумінні) був і Франко: він також мислив загальноукраїнськими та за-

гальносвітними категоріями. Це єднало його з митрополитом. Шептицький, відзначає той-таки Кедрин, був дуже скромний і приступний “як кожний справжній пан...” [5; 149]. Не випадково приступністю, величчю духу й мисленням греко-католицького митрополита захоплювалися і православні, серед них — Аркадій Любченко [16; 130-131], Олександр Оглоблин [10; 358], Юрій Шевельов (Шерех) [15; 392-397]. Таким приступним, природним був і Франко. Про це пишуть усі споминальники.

Ще одна найприкметніша риса — самовіддана праця для народу. Задля нього Шептицький не шкодував коштів, відкриваючи нові народні інституції (національний музей, лічницю), споруджуючи монастирі, фінансуючи студії обдарованої молоді і т. ін. Останні центи на видання часописів, збірників, книг для якнайширших мас віддавав і Франко. Звідси аскетизм у побуті, навіть убогість: у Шептицького — строга келія, стара реверенда, звичайна їжа; у Франка — постійні переїзди з місця на місце, хвороби, хронічний брак грошей.

Загалом — якщо брати ширший соціально-національний контекст — Франко належав таки до демократичної еліти “як син українського селянина-русина вигодуваний чорним селянським хлібом...” А тому почувався до обов'язку “панщиною всього життя відробити ті шеляги, що їх видала селянська рука на те, щоб я, — писав він, — міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали” [13; 31]. Тим-то письменник рішуче і безкомпромісно поборював загумінковість, сентименталізм, інертність своїх краян і водночас формував, плекав із них нову народну еліту.

Це розумів і відчував Шептицький. Франко був занадто пасіонарною та об'ємною творчою особистістю — і замість того, щоб відштовхувати його, як це чинили окремі нерозважні земляки, митрополит прихилив його до себе. І цим наближав до Бога й Церкви. Якщо хронологічно поглянути на останні роки Франка, то побачимо значні переміни у світогляді письменника — вже тяжко хворого, але й далі не скореного духом.

1913 р. Відзначення 40-річного ювілею літературної праці Франка. Іван Якович сидів між гостями у передньому ряді, а не в президії, слухав і плакав. Відтак підвівся і заявив: “До помилок, які я в життю зробив, належить моя праця коло підвалин радикальної партії... На ділі нещастям нашого народу є те, що партія, для якої я клав підвалини, захитала основи християнського світогляду”.

То спогад письменника і літературознавця Миколи Голубця, в якому він наводить і такі слова Франка: “Наша молодіж не знає Св. Письма, вважає його непотрібним до читання. Коли б мав дати вам якусь пораду, особливо молодим, то я би радив частіше сповідатися і приступати до Св. Тайн, і в той спосіб наближуватися до Бога...” [1]. Інший автор, літературознавець й учитель Роман Чубатий, у своєму спомині твердить, що до зали Франка впровадив під руку митрополит Шептицький, і це викликало гучні оплески [11; 534].

Щоправда, факти, наведені Голубцем і Чубатим, не підтвержені іншими джерелами, а все ж не можна заперечувати, що Франко — і не без благодатного впливу Шептицького — переглядав свої погляди. “В ньому ішов, поволі та безупинно, процес духової реакції і реставрації: реакції проти атеїстичних блудів його молодих літ, реставрації — в напрямі навернення до віри батьків”. Так пише літератор і громадський діяч Василь Лукич (Володимир Левицький), який знав Франка ще зі студентських років та був співучасником його видань. “Не

кажу — повернувся, — уточнює Лукич, — недуга і смерть стали наперек цього шляху. Але він навертався” [11; 105-106].

Багато, однак списано паперу про те, що Франко відійшов у вічність без Святої Сповіді. Але відійшов тому, що був хворий, і свідомість його раз у раз затьмарювалася похмурими видіннями; з іншого боку ті отці, які пробували висповідати Івана Яковича, не були тими особистостями, які могли збагнути складну і делікатну душу генія, його маєстат як людини і письменника. Один із них (о. Гургула) був москвофілом, — а з москвофілами Франко боровся все життя, другий — православний священник румунського походження з міського гарнізону — повівся з письменником грубо, і той просто вигнав його; третій, молодий отець-василіянин Т.Галуцинський, після попередньої згоди Франка на сповідь не прийшов в умовлений час, а наступного дня письменника не стало.

Сповідати Франка мав би душпастир, рівний письменникові за інтелектом, талантом і респектом у суспільстві. Тобто сам Шептицький. Але, на жаль, він перебував на засланні у Нижньому Новгороді — і самотній Франко залишився без належної духовної опіки. Але у травні 1917 р., після Лютневої революції, Шептицький вже був у Києві, чекаючи на дозвіл виїхати до Львова. І тут до нього навідалася Анна Франко-Ключко:

“У мене, — згадує вона, — з’явилося бажання, щоб не хто інший, а митрополит відправив панахиду по татові, і з тим бажанням я пішла до нього. Мене стрінув о. Михайло Цегельський у скромно влаштованій вітальній кімнаті. Почувши, з чим я прийшла, він заявив мені: це річ немислима, тато вмер без Бога, і митрополит, напевно, відмовиться. На ці його слова з сусідньої кімнати вийшов сам митрополит і, звертаючись до о.Цегельського, заявив: “Ви помиляєтесь, отче, тим більше за таких людей ми повинні молитися”. Потім звернувся до мене, привітався і дав свою згоду. Панахида відбулася в католицькій костелі. Церква була вщерть виповнена народом, по панахиді митрополит промовив, згадуючи тата в словах піднесених і зворушливих” [11; 478].

Це знову ж таки свідчить про широту поглядів Шептицького, про його незмінне шанобливе ставлення до Франка. На прикладі цих двох великих людей видно, що представники двох еліт порозумілися. Незважаючи на певні розходження щодо віри і Церкви. Так, зрештою, було під час народної революції під проводом Богдана Хмельницького, коли українська спольщена шляхта вливалася до Війська Запорізького, козачилась — і саме цим гетьман завдячує свої тріумфальні початкові перемоги.

Об’єднання, на жаль, не сталося пізніше. Просоціалістична Центральна Рада відмовилась від військових послуг патріота В’ячеслава Липинського, бо він, мовляв, “поміщик” [7; 10-11]. Провідники-демократи не зрозуміли щирих державницьких намірів аристократа Павла Скоропадського, не залучали до державотворення інших добровольців зі старої вцілілої аристократії, які теж прагнули будувати свою державу. Наслідки такої зашореності спокутуємо й досі. Зараз ми взагалі не маємо аристократичної (спадкової маєтної) еліти. Маємо “еліту” демократичну. Яка вона — не буду на цьому зупинятися. Надто вже очевидні факти.

1. *Голубець М.* Мої спогади про Івана Франка // Літературно-науковий додаток "Нового Часу". — 1938. — Ч. 23/35/. — 13 червня.
2. *Грицина К.* Того ніколи не забуду // Світло. — 1970. — Ч. 4. — С. 155.
3. Громадський голос. — 1900. — № 10. — 15 травня.
4. *Дашкевич Я.* Номенклатура і еліта // Шлях перемоги. — 1997. — Ч. 2. — 12 червня.
5. *Кедрин І.* Життя — події — люди: спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976.
6. *Козяр Л.* Українська еліта в період відновлення держави // Воля і Батьківщина. — 2004. — № 18(34).
7. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. — Нью-Йорк, 1954.
8. Літературна Україна. — 2006. — 27 квітня.
9. Літературно-науковий вісник. — 1904. — Т. 28, кн. 10. — С. 1-23. Див. також: *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. — Т. 45. — С. 377-400.
10. *Оглоблин О.* Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. — Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.
11. Спогади про Івана Франка. — Львів, 1997.
12. Українська Муза: антологія. — К., 1908.
13. *Франко І.* Зібр. творів у 50 т. — Т. 31. — К., 1985.
14. *Франко І.* Зібр. творів у 50 т. — Т. 49. — К., 1985.
15. *Шевельов Ю.* (Юрій Шерех). Я — мене — мені... (і довкруги): спогади. 1. В Україні. — Харків; Нью-Йорк, 2001.
16. Щоденник Аркадія Любченка. — Львів; Нью-Йорк, 1999.

IVAN FRANKO AND ANDREY SHEPTYTSKY ON INTERRELATIONS BETWEEN ARISTOCRATICAL AND DEMOCRATICAL ELITES BACKGROUND

Petro Shkrab'yuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Street 1, 79000, Lviv, Ukraine
Tel. office: (032) 296-47-75
E-mail: journft@franko.lviv.ua*

In the context of history, this article is telling about the return of the already polonized earl A. Sheptytsky to the Ukrainian people. He later became a metropolitan of the Ukrainian United Church and was loyal to Ivan Franko who originated from the grass-roots and then became the prominent writer of Ukraine. It was an expressive example of mutual understanding and unity of the most outstanding representatives of two elites — aristocratic and democratic. This example, though, was not followed during the Liberation movements in 1917–1921 which became one of the causes for the decay of the Ukrainian statehood.

Key words: Sheptytsky, Franko, elite, aristocracy, democracy, return, unification.

*Стаття надійшла до редколегії 14.02.2007
Прийнята до друку 05.03.2007*